

СЕМАНТИКА ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОРМИ

SEMANTICS OF THE VOCABULARY OF UKRAINIAN FAMILY LAW IN THE ASPECT OF THE TERMINOLOGICAL NORMS

Ус Г.Г.,

*здобувач кафедри української мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

У статті розглядається зміст поняття термінологічної норми. Зосереджено увагу, що головними її компонентами є відповідність нормам української мови, кодифікованість спеціальної лексики та варіативність у сфері фіксації та функціонування. Наголошено на дуалістичному підході до поняття юридичної кодифікації, який має задовольняти потреби лінгвістичного та правничого дискурсів. Відзначено нагальну потребу в нормуванні дефініцій термінів сімейного права. Сформульовано тезу про переважну роль дескриптивної норми в термінології сімейного права.

Ключові слова: правнича термінологія, термінологія сімейного права, мовна норма, термінологічна норма, кодифікація, теорія варіантності.

В статье рассматривается содержание понятия «терминологическая норма». Обращено внимание, что главными ее компонентами являются соответствие правописным нормами украинского языка, кодифицированность специальной лексики и вариативность в сфере фиксации и функционирования. Акцентируется внимание на дуалистическом подходе к понятию кодификации, которое должно удовлетворять требования лингвистического и юридического дискурсов. Отмечена настоятельная необходимость в нормировании дефиниций семейного права. Сформулирован тезис о преобладающей роли дескриптивной нормы в терминологии семейного права.

Ключевые слова: юридическая терминология, терминология семейного права, языковая норма, терминологическая норма, теория вариантности.

The article considers the meaning of the terminology norm. It is noted that the main component of terminology norm is an accordance of the national linguistic roots, codification of special lexicology and variation in the scope of fixation and scope of functioning. It is attended to dualistic approach to the concept of codification, which must satisfy the requirements of linguistic and legal discourses. It is noted that there is an urgent need to standardize the definitions of family law. It is formulated the thesis on the predominant role of the descriptive norm in the terminology of family law.

Key words: terminology of family law, terminology of family-marital law, linguistic norm, terminology norm, theory of variation.

Постановка проблеми. Одним із першочергових завдань сучасного вітчизняного термінознавства є внормування лексики, яка належить до різних термінологічних систем, що нині активно розвиваються. До останніх належить і термінологія сімейного права – сукупність термінів, що номінують відповідні поняття приватно-правової галузі й належать до українського термінофонду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання термінологічної норми ґрунтовно розробляють науковці, серед яких відзначимо теоретичні студії Л. Боярової [1; 2; 3], О. Веремчук [4], А. Крижанівської, Л. Симоненко [5], О. Черемської [6]. У полі зору дослідників перебувають різні терміносистеми: екологічна (С. Овсейчик) [7], економічна (О. Черемська) [6], клінічної медицини (Н. Місник) [8], архітектури (О. Кучеренко) [9], фітомеліоративна (Т. Петрова) [10].

Явище термінологічної норми в правничій термінології студіюють О. Шестакова [11], І. Сушинська [12]. Чимало питань знайшли

належне висвітлення й обґрунтування в працях науковців, однак деякі питання загально-теоретичного характеру все ще чекають на своє розв'язання. Так само потребують аналізу питання практичного характеру, пов'язані з кодифікацією галузевих термінологій. Відсутність спеціальних розвідок лексики сімейного права в аспекті термінологічної норми зумовлює актуальність означеної теми.

Постановка завдання. Із огляду на процеси становлення термінології сімейного права видається важливим встановити зміст поняття термінологічної норми та виявити особливості семантичної кодифікації в межах досліджуваної термінології.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці дослідники розуміють мовну норму як «сукупність найстійкіших традиційних виявів мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації; усталені в певному мовному колективі свідомо підтримувані і кваліфіковані як зразкові способи усного і письмового

передання слів, словоформ та окремих звуків; суворо визначені різновиди лексичної сполучуваності, а також надання переваги в доборі або виборі тих чи тих слів або висловів як відповідних для конкретної мовленнєвої ситуації; систематизована сукупність ознак мови, що сприймається як зразок для всіх мовців» [13, с. 296].

Термінологічну норму (далі ТН) розуміємо як сукупність правил, що регулюють сферу фіксації та функціонування правничих термінів. Головними виявами ТН є: *відповідність нормам літературної мови*; *кодифікація термінів на лінгвістичному* (закріплення правничих термінів у різного типу словниках та науковій літературі) та *правничому* (упорядкування законодавства, забезпечення техніко-юридичної досконалості законодавчих актів, нормативний підхід до дефініції правничого терміна) *рівнях*; *варіантність* як чинник відбору взірцевої терміноодиниці.

Термінологічна норма, як справедливо відзначає Л. Боярова, є «сукупністю сталих реалізацій мовної системи, що сприймаються носіями мови як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства». На думку дослідниці, норма в термінології не повинна суперечити загальномовній нормі [1, с. 43]. Важливим є питання про чинники мовної норми в термінології – сфера функціонування чи сфера фіксування. Дослідниця доходить висновків, що до початку 90-х років термінотворення та терміновживання орієнтувалося на традиції російської мови. Сфера функціонування не могла бути визначальною для норми, оскільки це «призвело до появи великої кількості скалькованих і запозичених із цієї мови термінологічних одиниць у науковому та професійному обігу українців» [3, с. 22]. Своєю чергою, словники різного типу (сфера фіксації) «пропонували фахівцям багато термінів із непродуктивними в українській мові моделями, які суперечили системі української мови, і це негативно позначилося на формуванні національного термінофонду» [3, с. 22].

Л. Боярова запропонувала періодизацію становлення ТН із метою простежити головні тенденції окремих її періодів. Дослідниця виділяє три періоди у формування термінологічної норми: 1) 20-і рр. ХХ ст. – 1933 р. Концептуальними положеннями того часу є: основа кожної терміносистеми – власне національні слова; іншомовні терміни засвоювалися безпосередньо з мови-процедента; в термінах дотримувалися співвідношення між прийнятою назвою та поняттєвим змістом; основні критерії нормативності мовних форм у термінології – системний та національ-

ний; сфера функціонування та сфера фіксування доповнювали одна одну, а «обмежена кількість термінів, запозичених через російську мову і скалькованих із неї», мала виразний характер [2, с. 189]; 2) 1933 – 80-і рр. ХХ ст. «Основна тенденція розвитку національної термінології – орієнтування на російську термінологію у всіх галузях її використання, а продуктивний спосіб термінотворення в українській науковій мові – калькування». Для встановлення норми у вітчизняній термінології пропонувалися статистичний критерій та критерій відповідності системі російської мови [2, с. 191]; 3) 90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – відновлення і встановлення української ідентичності термінів, нормалізаторська робота полягає в розробленні рекомендацій щодо творення й використання термінів, а також у кодифікуванні пропонуваніх термінологічних одиниць.

Досліджуючи термінологічну норму в межах спеціальної лексики права, мовознавці відзначають її численні порушення і, відповідно, пропонують шляхи подолання цього негативного явища; постулюють необхідність кодифікації правничої термінології в словниках та іншій спеціальній літературі. Правники провадять аналіз в інших площинах: їх зацікавлення обертаються навколо кодифікації правничої термінології на законодавчому рівні, питань правничої дефініції та встановлення вимог до неї, характеристики мови права як першоджерела функціонування правничого терміна.

За твердженням Г. Васильєвої, кодифікаційний аспект термінології українського права є одним із найважливіших завдань сучасного етапу її формування. Потреба кодифікації юридичного термінофонду, на думку дослідниці, не виникає сама собою, цей процес має під собою кілька підстав: відсутність загальноновизнаної норми в галузі права, тобто «<...> паралельно застосовуються, часом навіть у межах одного тексту, кілька термінів для характеристики того самого поняття; не завжди доцільне залучення до правничої мови слів загальноновизнаних»; неврахування або недостатнє врахування власних мовних традицій; використання без необхідності запозичень з інших мов», що суперечить загальним вимогам мови законів [14, с. 127].

О. Веремчук говорить про відмінність кодифікаційних процесів спеціальної та загальноновживаної лексики. Під час кодифікації термінологічної норми спочатку визначається найкраща форма, яка потім вводиться у сферу функціонування [4, с. 11]. Проте ми не погоджуємося із цією тезою. Справа полягає в тому, що термін часто функціонує

певний час без кодифікації. Прикладом саме й можуть бути терміни сімейного права, більшість яких не є кодифікованими, тобто є такими, що не зафіксовані імперативною нормою. Проте їх функціонування характеризується тривалістю, що відбивають редакції Кодексу про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану (1928), Кодекс про шлюб та сім'ю (1969), чинний Сімейний кодекс України (2002) та інші нормативно-правові акти, що становлять джерельну базу зазначеної термінології.

Лінгвістичний аналіз терміносистем, здійснений у синхронному та діахронному вимірах, дає можливість простежувати формування будь-якої термінології від її зародження до сучасного стану. Релевантним для двоаспектного опису терміносистем є поняття варіантності. При цьому на всіх етапах розвитку терміносистем варіантність висвітлюється через прескриптивну та дескриптивну норми, або, як ще номінують ці поняття дослідники, імперативну та диспозитивну норми. Останніми роками дедалі більше лінгвістів приділяють увагу теорії варіантності терміна (Л. Боярова [1], С. Овсейчик [7], Т. Петрова [10]), що, на нашу думку, має розглядатися одним із провідних аспектів вивчення ТН. Терміни-варіанти досліджують як у загальнономовному контексті, так і як один із виявів спеціальної лексики.

Сучасний кодифікаційний процес термінології сімейного права потребує детального аналізу задля опису її термінофонду та виявлення недоліків у дефініюванні спеціальної лексики. Одразу наголосимо, що від початку ХХ століття й до сьогодні не створено спеціального словника, який би унормовував термінологію сімейного права. Упродовж свого розвитку терміни фіксуються в правничих словниках, де головним чином репрезентується загальноюридична термінологія. Ця тенденція простежується й на сучасному етапі (наприклад: *аліменти* [16, с. 26], *багатодітна сім'я* [16, с. 36], *безпритульні діти* [16, с. 41], *протиправна поведінка* [14, с. 173], *правовий статус* [15, с. 163], *опіка* [15, с. 138], *піклування* [15, с. 146]). Відсутність спеціальних лексикографічних джерел із термінології сімейного права породжує низку проблем: невизначеність термінофонду, відсутність нормативних дефініцій, що мають чітко окреслювати правове поняття, або, навпаки, велика кількість визначень, що породжують правові колізії.

Багато термінів сімейного права закріплені лише в Сімейному кодексі України, науково-практичних коментарях, нормативно-правових актах, монографічних розвідках, але не всі вони отри-

мали чітке науково-термінологічне визначення (наприклад: *дружина, чоловік, син, дочка, баба, дід, побудова сімейних відносин на паритетних засадах; постійний сторонній догляд; фактичні взаємини подружжя; формальна сепарація; принижувати людську гідність дитини*) або дефініювання цих термінів перебуває на стадії наукового розроблення.

Значна частина ядерних терміноодиниць приватно-правової галузі виражає відповідні наукові поняття, сформовані в доктрині права та репрезентовані в словниках (*сім'я, шлюб, одинокий батько, дитина, сурогатне материнство, генетичний матеріал, неповнолітня особа, гідність*), проте й досі тривають дискусії щодо їх семантичної кодифікації. Найяскравіше цю тенденцію ілюструє двокомпонентна сполука «*близькі родичі*», що зафіксована в «Довіднику юридичних термінів»: «***близькі родичі та члени сім'ї*** – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом (окрім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта [15, с. 25]; «Сучасній правовій енциклопедії»: «***близькі родичі*** – фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством. Близькими родичами є: батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, бабуся, онуки. Статус близьких родичів мають також подружжя» [16, с. 44]; «Великому енциклопедичному юридичному словнику»: «***близькі родичі і свояки*** – особи, пов'язані між собою походженням одного від другого або спільним походженням від одного предка, а також родичі подружжя» [17, с. 61]. Подані дефініції відрізняються одна від одної низкою диференційних ознак. Так, визначення ДЮТ пропонує обсяг терміна встановлювати крізь ознаки «*спільно проживати*», «*спільний побут*», «*взаємні права та обов'язки*», «*не перебувати у шлюбі*»; у СПЕ зміст терміна розкривається через такі ознаки, як «*фізичні особи*», «*походження один від одного*», «*спільний предок*»; ВЕЮС виділяє ознаки «*особа*», «*походження один від одного*», «*спільне походження*

від одного предка». Це дає змогу констатувати, що семантичний обсяг терміна не є визначеним, спільні семантичні ознаки («походження один від одного» та «спільний предок») не повністю розкривають зміст юридичного поняття, а тому аналізовані дефініції мають бути уніфіковані задля уникнення різночитань у правозастосовній діяльності.

Невиправданим є використання дефініцій, в яких порушуються вимоги до нормативної дефініції. Наведемо приклад: *«малолітня особа – фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом»* [15, с. 113]. У запропонованому варіанті дефініції порушується вимога

співмірності, оскільки визначаюче поняття є ширшим від визначуваного. Інший приклад демонструє порушення, що в науковій літературі номінується «логічне коло»: *«Експлуатація дітей – експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці»* [15, с. 63].

Висновки. Отже, термінологічна норма є складним, багатоаспектним поняттям, що передбачає відповідність літературній нормі й кодифікацію спеціальної лексики. Семантична кодифікація належить до базових чинників унормування української лексики сімейного права й переважно підпорядковується дескриптивній нормі. Аналіз лексикографічної репрезентації лексики сімейного права свідчить про необхідність її подальшого цілісного дослідження в аспекті термінологічного нормування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боярова Л.Г. Динамічна теорія норми в сучасній термінології // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. / відп. ред. Л.О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2007. Вип. VII. С. 43–47.
2. Боярова Л.Г. Українська термінологія і мовна політика // Збірник наукових праць Науково-дослідного інститут українознавства. К.: Поліграфічний центр «Флоріант», 2006. Т. X. С. 187–195.
3. Боярова Л. Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і рр. XX ст. – поч. XXI ст.) // Українське мовознавство: міжвідомчий наук. зб. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. Вип. 38. С. 21–29.
4. Веремчук О.А. Стилистична транспозиція термінологічної лексики в сучасній українській мові (кодифікаційний аспект): монографія / За ред. Л. Струганець. Рівне, ВАТ «Рівненська друкарня», 2010. 224 с.
5. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. К., 1987. 163 с.
6. Становлення та нормування української економічної термінології: монографія / О.С. Черемська та ін. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2011. 120 с.
7. Овсейчик С. Формування української екологічної термінології [Текст] : монографія; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. Київ: КІМ, 2017. 168 с.
8. Місник Н.В. Про стан здоров'я мови медицини (термінологічний аспект). Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». Львів. 2002. № 453. С. 262–269.
9. Кучеренко О.Ф. Термінологічна норма в царині архітектури // Проблеми української термінології: міжнар. наук. конф. 29 верес. 1 жовт. 2016.: зб. наук. пр. Л., 2016. С. 75–77.
10. Петрова Т.О. Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова»; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2016. 229 с.
11. Шестакова С.О. Правова термінологія і проблеми її впорядкування. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: «Філологічні науки». 2017. Т. 263. С. 110–116.
12. Сушинська І.М. Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів-правознавців. Культура Причорномор'я: научный журнал. 2006. № 82. Т. 2. С. 164–167.
13. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 2. Донецьк: ДонНУ, 2012. 350 с.
14. Васильєва Г. Проблеми кодифікації сучасної української правничої мови. Вісник Луган. держ. пед. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 2001. № 3. С. 127–134.
15. Ісмаїлов К.Ю. Довідник юридичних термінів. Х.: Видавництво «Лідер», 2017. 218 с.
16. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський [та ін.]; за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.